

'יהדות מלוא עולם': נוכחותה המחודשת של המסורת בחיי הישראלים ויהודי התפוצות

מבית העלמין לבית המדרש

חיה רואן בקר

שיחה אקראית ביציאה מבית עלמין

ל אחרונה השתתפתי בלווייה בבית העלמין של קיבוץ מעלה החמישה. לאורך שבילי העפר של בית העלמין צומחים עצים גבוהים ויפים, בין ענפיהם ציפורים מציצות, והנוף המשכר של הרי יהודה נשקף מעבר לעצב ולאובדן. האדמה מלאה פרחים, והקברים עטורים צמחייה. המקום מזכיר את מאות בתי העלמין היהודיים בחו"ל, במקומות שבהם אין מחסור בשטח, והסגפנות והחומרה אינם שולטים ומכסים את החיים – ואת המתים – באבן ובבטון. בתי קברות אלה מכוסים בִּיָּק, מלאים עצים וצל, והם מקומות פסטורליים שאינם מוסיפים מועקה על הביקור הקשה כל-כך בלאו הכי. בית העלמין במעלה החמישה הוא כזה, רק עם 'טאץ' ישראלי: הוא מוקף בחורש ים תיכוני ושופע פרחי ארץ ישראל.

ביציאה מבית העלמין הלכתי לצדו של בחור צעיר, כבן 30, שמלמל – ספק לעצמו ספק אלי – בטון מזלזל: 'איזה בית קברות! נראה כמו...!'

קטעתי אותו והשלמתי את המשפט לפי הבנתי: 'כמו שבית קברות צריך להיראות!', אף כי היה לי ברור שלא כך הוא תכנן לסיים את המשפט.

הבחור, שחלק עלי, השיב: 'רק חבל שהם מתים, ולא יכולים ליהנות מזה'.
'אבל המשפחה יכולה', השבתי.

'את יודעת', המשיך הבחור, 'אנחנו אומרים "לא המתים יהללו י-ה ולא כל יורדי דומה": אין כל משמעות לגוף המת, ואין סיבה לקשט אותו כך'.

חשבתי להשיב שאין אמנם משמעות לגוף המת, אבל יש משמעות למשפחה החיה, הפוקדת את הקבר, אך בשלב הזה כבר הגענו למכוניות, ואני קצתי בשיחה שגם כך לא הייתה, לטעמי, לכבודו של המת שרגע לפני כן הבאנו למנוחות.

הכותבת היא הרבה של הקהילה המסורתית (קונסרוטיווית) 'רמות ציון' בגבעה הצרפתית בירושלים. היא בעלת תואר ראשון בהיסטוריה של עם ישראל וארכיאולוגיה מן האוניברסיטה העברית ותואר שני בהצטיינות בלימודי היהדות ממכון שכטר בדגש על תלמוד, הלכה ומחשבת ישראל. מתגוררת בגבעה הצרפתית עם אישה, איתי, ושלוש בנותיהם.

על קידוש וחידוש

נכנסתי לרכב מלווה בתחושה מרה של תדהמה מן היכולת שלנו, בני האדם, לעשות אידיאליזציה למצב גרוע ולקדש אותו; לומר לעצמנו לא רק שכך צריכות להיות פני הדברים אלא גם שכל ניסיון לשנות אותם או להציע חלופה הוא חילול הקודש. הצטערתי על גודל האבסורד בכך שאדם יוצא ממקום שכזה ובמקום לשמוח על הפנים האחרות – אם גם יקרות – של המצב העגום של בתי הקברות בארץ, הוא עוד קובל על כך שהמקום איננו נוקשה, מכוער ומוזנח, כמיטב המסורת של בית הקברות הירושלמי הגדול.

הנטייה שלנו לקדש את המצב הקיים ולהצדיק אותו – במגוון תחומים בחיים – יש בה מקור נחמה מסוים וביטוי להכרח, בעיקר כאשר אין בידינו לשנות את המצב. אבל, במקרים אחרים, שבהם אפשר וראוי – אף אם מאתגר – לשנות את המציאות, הנטייה הזאת מדכאת את החוץ ואת הדחף לשפר.

בתחומים רגשיים מאוד כמו תפיסת עולם דתית וזהות יהודית תופעה זו חריפה עוד יותר. בנושאים מעין אלה כל כך הרבה מעמדותינו מונחות על ידי הרגש, עד שנדמה לנו שדי בידיעה האינטואיטיבית ואין צורך לחקור וללמוד את הדברים. מצד אחד אין צורך ומצד שני יש חשש, שכן חקר ולמידה יגררו התמודדות מחודשת, וזו עלולה להפוך עולמות – עולמות שאנחנו כבר כל כך רגילים להצדיק בפני עצמנו.

כך בעולמו של הפרט. בעולמה של החברה, שבה רווחת חשיבה כזאת, נטייה מסוג זה היא הרת אסון. בכל יום אנו עדים לקיומן של בורות ותפיסות שגויות המוצאות את ביטוין באלימות מחשבתית, מילולית ופיזית. הקהילייה הלא-אורתודוקסית בישראל, ובמידה מסוימת גם זו האורתודוקסית הליברלית, סובלת במיוחד מתוצאותיה של חשיבה זו. חוסר הידיעה לגביה והטעויות בהבנתה, יחד עם חוסר הבנה לגבי התהליכים של השתלשלות ההלכה ולגבי רבגוניותה של התרבות היהודית לדורותיה, יוצרות דה-לגיטימציה של קהילייה זו בישראל, בניגוד למקומות אחרים בעולם, שבהם היא נמצאת דווקא ב'מיינסטרים'. מסיבה זו יש לקהילייה הלא-אורתודוקסית עניין מיוחד במיגור הבורות בתחום היהדות, שאולי יביא להבנה טובה יותר שלה; ואם לא לכך, אז לכל הפחות לזעזוע עמוק יותר ודחייה מוחלטת של גילויי האלימות נגדה, שהולכים ורבים לאחרונה ואינם זוכים לתגובה הולמת לא מצד התקשורת, לא מצד גורמי החקיקה והאכיפה ולא מצד הציבור האדיש.

היחס לדתיות הלא-אורתודוקסית כמשקף בעיה רחבה

המצב הבעייתי של החינוך היהודי בקרב כל שכבות האוכלוסייה – צעירים ומבוגרים – משתקף לא רק ביחס הציבורי לקהילייה הלא-אורתודוקסית אלא גם – ואולי במיוחד – במשבר כללי של הזהות היהודית בישראל. הציבור החילוני פיתח יחס של משיכה-דחייה כלפי מסורת ישראל, ושני צדדיו של מטבע זה מהווים איום קיומי על עתידה של ישראל כמדינה יהודית. מחד גיסא, נדמה

שרוב הציבור החילוני/חופשי ויתר מזמן על מקומו בשיח היהודי: כלים להתמודדות יהודית עם המציאות סביבו לא ניתנו לו מעולם או ניתנו לו רק מעט – הן במערכת החינוך הממלכתית והן בבתי ההורים – ונדמה לו שמה שיש ליהדות להציע לו הוא ארכאי, בלתי רלוונטי ולעתים אף גזעני. מאידך גיסא, חלק נכבד מציבור זה חש, במקום עמוק ולחלוטין לא רציונלי, כי אותו ביטוי של היהדות שממנו הוא סולד הוא הביטוי היהודי האותנטי, ותחושה זו דוחה אותו אף יותר. הריחוק גורם לחוסר ידיעה; חוסר הידיעה גורם להדרה עצמית ולניטרול תחושת הבעלות; ואלה סוללים את הדרך למיתוג של אותנטיות שזוכה בו דרך קיצונית ביהדות, מתוך רומנטיזציה שאנו נוטים לעשות לתרבויות זרות ומתוך הזיהוי שאנו עושים בין 'אנטי-מודרני' ובין 'אותנטי'. כך גם יחס ההערצה – אם קיים – פועל כגורם מרחיק, ומוביל להיעדר זהות יהודית חיובית בשל חוסר היכולת למצוא נקודת חיבור אישית רלוונטית לאדם המודרני.

מכלול הנסיבות הללו הוביל את קהילת רמות ציון, בית כנסת מסורתית (קונסרבטיבי) בגבעה הצרפתית בירושלים, לפתוח לפני כשנתיים בית מדרש ייחודי עבור הציבור הרחב. מטרת בית המדרש שתיים: האחת, לסייע לציבור הישראלי החילוני לגלות את הערך היהודי של לימוד ודרכו לחשוף אופקים חדשים של זהות יהודית – נקודות במסורת ישראל שיגעו בציפור נפשו ויפתחו צוהר לחשיבה אחרת ולרכישת כלים להסתכלות יהודית על העולם שאינה נוגדת את השקפת עולמו; המטרה השנייה היא למגר את הקיבעון המחשבתי דוגמת זה שראינו במקרה של בית הקברות במעלה החמישה, הגורם לחלקים נרחבים בציבור בישראל לייחס לגיטימציה רק ליהדות שהיא שלילית בעיניו או לטעון לבעלות על האמת ולשלול השקפות עולם ודרכי חשיבה אחרות. בית המדרש המיוחד הזה נפתח בתוך בית קהילת 'רמות ציון' בגבעה הצרפתית, והוא יועד בראש ובראשונה לתושבי צפון ירושלים וסביבתה. ניתן לו השם 'צפונות'.

בית מדרש מסוג אחר

בבואנו לעסוק בחינוך מבוגרים באופן רציני ומקיף חשוב להכיר בסתירה הפנימית הקיימת כביכול בתחום זה: מבוגרים אינם זקוקים לכאורה ל'חינוך', ואינם מבקשים אותו. תפיסות העולם שלהם מגובשות, כמו גם עולם הערכים שלהם. קשה מאוד – ואולי אפילו לא ראוי – לשכנע אדם בוגר, בשנות השישים ואף בשנות החמישים והארבעים לחייו, שהאמיתות שהחזיק בהן כל השנים מוטלות בספק. ואכן, בית המדרש צפונות נזהר מלעשות זאת ואינו שואף לאינדוקטרינציה. מטרת צפונות היא לחשוף את הלומד לגישות יהודיות חדשות, שאינן מקבלות חשיפה במוסדות אורתודוקסיים מוכרים המתמודדים אחרת עם אתגרי העולם המודרני. הנחתנו היא שבלמוד מסוג זה ירחיב הלומד את ידיעותיו בתחומי היהדות ומתוך כך יגיע להתמודדויות חדשות, יעשיר את תפיסת עולמו, יגבש נקודות חיבור אישיות למקורות ישראל ויפתח בעצמו זהות יהודית עמוקה ומורכבת. בבית המדרש צפונות אין נלמדות עמדות כי אם כלים, ועם אלה יגיע כל לומד למקום שונה.

הגיוון בנושאים וברמות הלימוד נותן מענה לבעלי תחומי עניין ורקעים שונים ומאפשר היכרות עם מגוון טקסטים וגישות לטקסט, סגנונות קריאה ועולמות של פרשנות. מעבר ללימוד עצמו, עצם המפגש עם צוות המורים המרשים של צפונות פותח כיווני חשיבה ושיחה שבדרך כלל קשה למצוא בריצת היוםיום הטרופה.

הלימוד בבית המדרש צפונות מתרחש בשלושה ערבים בשבוע. בימי שני בערב מתקיימת סדרת 'בחברותא' על שם סולומון וסילביה ברונסטיין. זו מתנהלת בקבוצות קטנות של לימוד מקורות, תוך לימוד מונחה בחברותות ושיחה. סדרות הלימוד במסגרת זו כללו בשנת תש"ע: תלמוד מהדף הראשון עם הרב שלמה טוקר; על קולות שונים של דתיות ועל אפשרויות שונות של חילון בספרות העברית החדשה עם ד"ר יעל שנקר; חומר למחשבה: לימוד ויצירה בקרמיקה עם האומנית תמר פורמן; ארון הסרטים היהודי – תנ"ך וקולנוע עם עינת קאפח; אז יִקָּע כשחר אורֶךְ, עם הרֶבֶּה מירה רגב; על החיים ועל המוות במקרא, במדרש, בתלמוד, בספרות ובשירה בת זמננו עם הרב שלמה פוקס; ספר דברים ואמונתו עם פרופ' אלכסנדר רופא; ועל פרשת דרכים – מסע מחודש בפרשת השבוע עם הרֶבֶּה חיה רואן בקר.

בימי רביעי מתקיימת סדרת 'שורשים', שהיא אחד מחידושי בית המדרש צפונות. בהשראת התוכנית 'מאה' (Me'ah) המצליחה בארצות הברית, תוכנית 'שורשים' מזמינה את הלומדים לסקירה רחבה ורציפה של תולדות העם היהודי משחר ימיו ועד ימינו. הסקירה נעשית על ידי מרצים בעלי שם עולמי, דינמיים, מרתקים ומובילים בתחומם. בארבעה סמסטרים לומדים המשתתפים על קורות ישראל מערפילי ראשיתו וימי הבית הראשון, דרך ימי הבית השני, שלהי העת העתיקה ותולדות היהודים תחת הצלב והסהר בארצות האסלאם והנצרות בימי הביניים, ועד לתמורות ותהפוכות העת החדשה בחברה המתמודדת עם מסורת ומודרנה. המשתתפים רוכשים היכרות עם אירועי התקופה והספרות המרכזית שלה, סוגרים פערים בידע ובונים בסיס איתן להבנת התהוות התרבות היהודית לדורותיה. בשנות הלמודים תש"ע ותשע"א לימדו את הקורסים הפרופסורים נילי ואזנה, ישראל לוי, ישראל יובל ועמנואל אטקס.

סוד הצלחתה של תוכנית 'שורשים' הוא בפיצוח האיזון העדין בין השלמת ידע בסיסי, המאפשרת לכל אדם להשיג תמונה רחבה של קורות עם ישראל, לבין שמירה על רמה גבוהה ובלתי מתפשרת של לימוד והעמקה כך שגם בעלי ידע קודם יצאו נשכרים. לאור ההתלהבות הגדולה מן התוכנית, המגיעה בימי כתיבת שורות אלה לסיומה המתוכנן, תתקיים בשנת הלימודים תשע"א סדרת המשך, שתוקדש ללימוד מעמיק של קורות עם ישראל במאה העשרים ברחבי העולם ממגוון פרספקטיבות, עם טובי המרצים בתחומים השונים.

בערב נוסף בשבוע מתקיימות סדרות הרצאות עם מרצים מן השורה הראשונה במגוון נושאים אקטואליים מזווית של תרבות יהודית. סדרה לכבוד מאה שנים לתל אביב התקיימה בסמסטר הראשון השנה, ובסמסטר השני קיימנו סדרה בנושא המעבר מאלמוניות פוליטית לחילוניות לאלמוניות פוליטית דתית, תוך התייחסות לטקסטים מן האיסלאם ומן היהדות. סדרות קצרות אלה נותנות לקהל רחב אפשרות לטעום מחוויית הלימוד במסגרת שהיא יותר אוניברסלית ובה ניתן רק לבוא

ולשמוע, מבלי להתחייב ללימוד שבועי במשך תקופה ארוכה. הלמידה באפיק זה היא פסיווית יותר, ובכל זאת אנחנו מקיימים מסגרת זו מתוך רצון לשמור על גיוון בהיקף, אופי, תדירות וסגנון הלמידה, כדי להבטיח מענה לציבור רחב.

הקהילה כמארחת בית המדרש

אל בית המדרש נוהרים כ-100 לומדים מדי שבוע. קרוב למחציתם הם חברי קהילת רמות ציון והיתר מגיעים מחוץ לקהילה, בעיקר משכונות צפון ירושלים. אחד המאפיינים המרגשים של צפונות הוא הגיוון בקרב הלומדים בו. מגיעים אלינו אנשים שמצהירים על עצמם שאין להם כל ידע קודם ביהדות, אנשים שחשוב להם לציין מראש שהם 'חילונים גמורים' ואנשים מכל גווני הקשת הדתית, כולל אורתודוקסים שרוצים ללמוד באווירה פתוחה ומאתגרת, אנשי התנועה ליהדות מתקדמת (רפורמית) וכמובן חברי קהילת רמות ציון וחברי התנועה המסורתית (קונסרווטיווית), שבגאווה מארחים את היוזמה הזאת. במפגש המשותף ובשיח לבדו יש עולם שלם של למידה והתמודדות. בד-בבד ישנו אתגר של גישור: על פערים בידע, בהשקפות עולם ובגישות ללימוד. דרך אחת שלנו להתמודד עם הפערים היא בחלוקת הלימוד לפי רמות או לפי קבוצות עניין; דרך אחרת היא בהכרה והענקת מקום ומשמעות לפערים בתוך הקבוצות ההטרונגניות והפיכתם לחלק מחוויית הלמידה.

השילוב של בית מדרש פתוח לציבור יחד עם מסגרת קהילתית מזמן אף הוא עניין מיוחד. באי בית המדרש שאינם חברי הקהילה מגלים, מעבר ללימוד עצמו, קהילה יהודית פעילה בכל תחומי החיים. לישראלי הממוצע בית הכנסת מוכר בעיקר כבית תפילה, ואם הוא אינו מתפלל דרך קבע - המקום זר לו ולא רלוונטי. בצפונות מוצא אותו ישראלי כי קהילה יהודית, מעבר לקבוצת מתפללים, היא קבוצת תמיכה, מקום לשיתוף בעצב ושמחה, מוקד של תסיסה אינטלקטואלית ורוחנית ומסגרת לפעילות של תיקון עולם. דרך חוויה זו מגלה הלומד ביטויים נוספים של חיים יהודיים פעילים ומכיר דרך עכשווית וכולית מאוד למעורבות יהודית בעולם.

חינוך המבוגרים הקהילתי מאפשר למזער את הניכור הטבעי במסגרות ציבוריות שכאלה. אנשי הקהילה מעוניינים ליצור קשרים ולקרב אנשים אליה ומשתדלים להנעים את השהות בתוך כותלי 'ביתם' כבעל בית המקבל את פניו של אורח. השילוב בין אנשי קהילה, הקשורים זה לזה בקשר עמוק וארוך, ובין אורחים מזדמנים מדי סמסטר מהווה אתגר חשוב לחברי הקהילה ודורש תירגול של פתיחות והתחשבות.

חתך הגילאים של תלמידינו מלמד, כי יותר מכל דבר אחר רוצים מבקשי החינוך היהודי למבוגרים מרחב לחיפוש. הלומדים בצפונות נחלקים לארבע קבוצות גיל עיקריות: סטודנטים, הלומדים במסלול מיוחד לסטודנטים הכולל פן לימודי, חווייתי (התנדבות משותפת, קבלות שבת יפהפיות יחד עם קהילת רמות ציון) וקהילתי-חברתי; הורים צעירים, שהתגבשו סביב שיעורים יצירתיים וחדשניים או שהשתתפו במסלול שיועד להם במיוחד; אנשים בגיל המעבר והורים

לילדים בגילאי תיכון; וגימלאים. ארבע קבוצות אלה נמצאות כל אחת בנקודת מפנה משמעותית בחיים: בחירת נתיב מקצועי ומשפחתי; שינוי בסטטוס המשפחתי וכניסה לעולם ההורות; התבוננות פנימית בעת התרוקנות הקן; וחיפוש גירוי מחשבתי והעשרה בעת עזיבת מעגל העבודה. התגובות שאנו שומעים כל הזמן הן שצפונות מספקת מקום לחשוב, לחקור, להתלבט, לחפש וללמוד באופן שלא למדו מעולם, ומסייעת למלא חלל שנתגלה בנפש סביב נקודות המפנה בחיים. אנשים נפלאים כמשה ורותי נועם, תושבי הגבעה הצרפתית שאינם חברי הקהילה ומקפידים להצהיר על זהות חילונית ברורה ומגובשת, הם דוגמה למי שמצאו בצפונות חוויה מעצבת: 'התוכניות שהשתתפנו בהן אפשרו לנו פתיחת דלת לעולם רוחני נוסף, שעד אז לא היה נגיש לנו', אומרים רותי ומשה, שהשתתפו במגוון מתכניות 'בחברותא', 'ואנחנו שמחים ומודים על כך'. צפונות איננו כמובן המוסד היחיד העוסק בתחום זה. קדמו לו וסובבים אותו גופים בעלי חכמה אדירה, מורים מרשימים וגישה חינוכית בריאה להענקת חינוך יהודי, שאיננו דוגמטי, למבוגרים. כבוד גדול הוא לנו להצטרף אל שורת חלוצים זו, שאנו מאמינים שתשנה את פני החברה בישראל לטובה – ליתר חוכמה, הקשבה, יצירה, סובלנות ושלוש; למיגור התפיסה כי מה שאנו רואים סביבנו הוא שהיה תמיד והוא שבהכרח ימשיך להיות. את האמירה המפורסמת של הרב קוק 'הישן יתחדש, החדש יתקדש' אנו מציעים לקחת צעד נוסף קדימה. כמו לגבי הישן, יש לנהוג זהירות גם בקידוש החדש. עם הקדושה – שמקורה הפרדה, הרחקה – באה תחושת האיסור לחדש, ואנו עלולים, על-פי עיקרון זה, למצוא עצמנו בעוד דור או שניים מקובעים עדיין, רק במקום אחר. מה שצריך להתקדש הוא החיפוש: הישן יתחדש, גם החדש יתחדש, והלמידה תתקדש.

'צפונות' בקהילת רמות ציון, רח' בר כוכבא 68 הגבעה הצרפתית ירושלים. לפרטים נוספים: הרבה חיה רואן בקר

054-5532393 –